

Рецензії

ВИЗНАЧНА ПОДІЯ

Кримський А. Література кримських татар / Респ. кримськотатарська бібліотека ім. І.Гаспринського; упоряд., автор вступн. статті, перекладач з української мови на російську О.І.Губар; автор приміток І.А.Керімов; перекладач на кримськотатарську мову Н.С.Сейтяг'яєв. – Сімферополь: Доля, 2003. – 200 с. (Серія “Джерело знань”)

Минулого року в Сімферополі було видано в книжковому форматі трьома мовами — українською, кримськотатарською і російською — маленький шедевр академіка Агатангела Кримського — його працю “Література кримських татар”. Це важлива й актуальна публікація і, мабуть, найкраще рішення щодо мови, беручи до уваги специфічне становище на Кримському півострові.

Розвал СРСР поклав початок відновленню справедливості як щодо окремих осіб, так і щодо цілих народів. Серед них був і кримськотатарський. З прибуттям до Криму перших колишніх вигнанців-репатріантів почалося те, що можна назвати “відродженням народу”. З проголошенням незалежності України, в складі якої перебував Кримський півострів, відкрилися певні можливості для відновлення культурного життя кримських татар. З чого треба було починати, коли всі прояви духовного буття цього древнього народу були затоптані й проскрибовані? Але якщо матеріальні об'єкти — книги, рукописи, твори митців-художників — можна було знищити або заховати в глибинах спецховищ, людей депортувати, то душу народу не можна було закувати в кайдани чи умертвити.

Тож першим завданням тих діячів національної культури, котрі повернулися на землю батьків і дідів, було рятувати, збирати те, що лишилося. Друге завдання — створювати навчальні та культурні заклади, наукові установи, знаходити нові

можливості для нормального функціонування рідної мови, відкривати шляхи для творчості.

І раніше, в царській імперії і в советській, мало було зроблено для вивчення й популяризації культурного надбання кримських татар. Небагато знали навіть їх сусіди. Найбільше сприяв поширенню знань про кримськотатарський народ славний просвітитель, видатна особистість всього мусульманського Сходу Ісмаїл-бей Гаспринський (1851—1914) своєю громадською і видавничою діяльністю, зокрема публікацією (з 1883 р.) газети “Терджиман / Переводчик”. Його подвижницька діяльність стала вивчатися лише в останні роки, вже після проголошення незалежності України. До цього він вважався “буржуазним діячем”, “націоналістом-пантюркістом”, його подиву гідна праця на ниві освіти і творчий доробок замовчувалися.

Відродження культури корінних народів Криму розпочалося з перевидання недоступних досі праць видатних попередників, зокрема Гаспринського, словників, підручників, бібліографій і хрестоматій рідною мовою. Слід було негайно втамувати голод на рідну книгу. Паралельно йшла підготовка необхідних кадрів.

І ось настав час і з'явилася можливість для наукового вивчення літературної спадщини. Аби створити необхідні підвалини для розвитку кримськотатарських студій, потрібно було мобілізувати все, що було напрацьовано до депортації 1944 року. В

пригоді стала справді величезна й багатогранна наукова та літературна спадщина славетного українського орієталіста акад. Агатангела Кримського (1871–1942). Як згадувалося вище, було видруковано його працю, що вперше побачила світ 1930 року в укладеній ним збірці “Студії з Криму” під назвою “Література кримських татар”.

А.Ю. Кримського можна по праву вважати піонером вивчення кримськотатарської літератури. Ще наприкінці XIX ст. у своїй праці “Мусульманство и его будущность” (потім, 1904 року вийшла українською мовою у Львові) він приділив значну увагу питанням літературного життя кримських татар. Високо оцінив їх досягнення в розвитку культури і заслуги в цьому І. Гаспринського. Цей матеріал в українському перекладі А.Разумовського з доповненнями автора було опубліковано в солідному науковому журналі “Этнографическое обозрение” як “культурно-етнографічний нарис” “Школа, образованность и литература у российских мусульман” (1904), а згодом — і в газеті “Туркестан”. Мав він і деякі інші публікації стосовно Криму. Слід зазначити, що кримськотатарська література знайшла відображення у статті відомого угорського сходознавця Г.Вамбері (1832–1913) “Культурний рух серед російських татар”, що з’явилася на світ російською мовою як додаток до відомої праці знаного угорського вченого-ісламолога І.Гольдцієра (1850–1921) “Лекции об Исламе” (1912). Зрозуміло, що в таких загальних і невеликих за розміром працях місця літературі кримських татар припадало зовсім небагато.

Вже в післяреволюційний період з’явилися спроби дати якийсь загальний нарис історії кримськотатарського красного письменства слов’янськими мовами. Для повноти можна згадати, що Джафер Сейдамет у своїй книжці “Крим” (Лозанна, 1921 р., французькою мовою; Варшава, 1930 р., польською мовою) певне місце відвів літературі, зокрема зазначив, що “Крим теж має свого Шевченка в особі Ісмаїл-бея Гаспринського” (цитую за польським варіантом. — Ю.К.).

Серед згаданих спроб звертає на себе увагу стаття Абдулли Лятиф-заде (1890–1938) “Короткий огляд кримської

татарської літератури”, надрукована в українському журналі “Червоний шлях” 1927 р. (№ 11). По суті, це стислий конспект історії кримськотатарського письменства від його витоків до післяреволюційних років. У статті вказано на періоди й деякі постаті літераторів, в основному, поетів; у ній вже бачимо характерні для епохи вульгарно-соціологічні класифікаційні ярлики: “ті, що перейшли з попереднього періоду”, “комсомольці”, “попутники”.

Глибшою й суттєвішою була праця професора (і також відомого поета) Бекіра Чобан-заде (1893–1937) “Кримськотатарська література найновішого періоду (критичні етюди)”, видана 1929 року російською мовою в Баку, через рік після публікації кримськотатарською мовою в Сімферополі. Самому авторові довелося залишити Крим, хоча і його не минула куля енкаведистів. Ця праця була значним кроком уперед: автор намагався проаналізувати творчість насамперед письменників свого часу, бо попередні періоди він виклав, як і А. Лятиф-заде, скоромовкою. Але, розглядаючи літературні явища на ширшому тлі культурного розвитку Криму в післяреволюційні роки, Б. Чобан-заде намагається використовувати марксистську фразеологію для характеристики творів своїх сучасників і взагалі літературного процесу. Зазначивши, що кожний “передовий” тюркомовний поет після Жовтневої революції “як по команді, кличе до нового життя, нових економічних і суспільних форм”, він закінчує свою працю (а це спершу була доповідь) цілком у дусі тих років: “...Кримськотатарська література органічно зв’язується з новою східною літературою і не тільки східною, а й світовою літературою. Якими б незначними були цінності такого малого народу, як кримські татари, все ж ця література визначає ставлення Криму до революційних течій у світовому масштабі. Вищезгадана “команда” — це рупор світової революції, і кримський татарин мовою своїх поетів і письменників відповідає їй”.

Праця А.Кримського з’явилася 1930 р. в підготовленій ним збірці “Студії з Криму”, яка відразу ж стала недосяжною для громадськості, бо більшість її авторів і сам упорядник стали персонами нон грата в

радянській науці і літературі. Ця праця була розширеним варіантом його статті для “Енциклопедичного словника” братів Гранат (т. 41. — 1930) і має всі ознаки цього жанру: вона стисла, точна в характеристиках, добре структурована. До неї додано коротку антологію перекладів українською мовою віршів деяких кримськотатарських поетів.

Твір українського сходознавця відрізнявся від праць попередників, насамперед, достатньою повнотою висвітлення всіх періодів, наявністю наукового апарату й конкретних взірців творів, зокрема згаданої антології. Не заперечуючи участі Криму в творенні літератури Золотої Орди, А.Кримський все ж у зв'язку з недостатньою вивченістю цієї проблеми, вважає, що історію власне кримськотатарської літератури слід починати з епохи Гіреїв (с. 24). Не оминає він і важливого для історії літератури всіх тюркських народів мовного питання і, як філолог-сходознавець найширшого профілю, формулює свої судження чітко й переконливо.

Початки нової кримськотатарської літератури дослідник цілком закономірно пов'язує з “епохальною просвітньо-письменською діяльністю” Ісмаїл-бея Гаспринського. Подає стислу, але насичену інформацією, його біографію, відзначаючи величезну роль заснованої ним газети “Терджиман” у відродженні літератури не тільки татар Криму, а й усіх тюркських народів. Автор тонко відчув і зрозумів причини т. зв. “старечої поміркованості” Ісмаїл-бея, яку навіть і тепер намагаються експлуатувати поборники “единой неделимой”: просвітитель будь-що хотів захистити й зберегти паростки відродження кримських татар і своє “дороге дитя” — газету, що в часи реакції легко могли стати жертвами репресій.

Влучно й предметно схарактеризовано літераторів, що йшли в річищі “Терджимана”, і тих, що піднялися на хвилі революції 1905 р. в Росії.

Достатньо уваги, зважаючи на розмір праці, приділив А.Кримський пореволюційній, молодій літературі. Він професійно аналізує художні особливості творів поетів старшого покоління Б. Чобан-заде і А. Ляtif-заде, рівно ж дає й об'єктивну оцінку доробку поета і драма-

турга Омера Іпчі, що мав характерний псевдонім “Ал-Кедай”, тобто “Червоний бард”. Вчений сприймає його твори як такі, що “для агітаційної мети — щонайпридатніші”, але водночас додає: “Можна бути неоднакової думки про поетичну натхненність Ал-кедаєвої поезії, про її естетичну художність, але не відчуті в його віршах ефектності, одмовити їм звучності і влучності — цього вже не можна аж ніяк” (с. 43–44). Згадує він і зовсім молодих поетів, насамперед таких як Ешреф Шем’і-заде (1908–1978), котрий, попри всі поневіряння, творив до смерті. Оцінки, дані А.Кримським, підтверджують і нинішні літературознавці.

Згідно зі своїм методом літературний процес він розглядає, наскільки можливо, на широкому тлі культурного розвитку народу: згадує драматургію й театр, видавничу діяльність, журналістику, пише про ногайських авторів Криму. Завершують працю “Бібліографічні вказівки”, де зафіксовано матеріали (їх зовсім мало і в основному вони кримськотатарською мовою), які з'явилися до часу написання нариса.

Після Другої світової війни вивчення кримськотатарського письменства з відомих причин перемістилося на Захід (США, Франція). Висвітлення життя кримських татар, дослідження їх історії, культури було під заборону: згідно з ганебною “теорією” Крим вважався “разбойничьим гнездом”, а значить, ніякої духовної спадщини у кримських татар бути не могло. 1965 року в ФРН у другому томі “*Philologia Turcicae Fundamenta*” з'явилася французькою мовою стаття А. Баттал-Таймаса “Література кримських татар”. У цій коротенькій праці автор теж належно оцінює роль І. Гаспринського і період, пов'язаний з діяльністю його видавництва. Цінним у ній є матеріал, присвячений діячам культури, які опинилися в еміграції, зокрема, Джаферу Сейдамету Киримеру, Мехмету Ніязі, Ш. Бекторе. Київський журнал “Радуга” (1990. — № 12) подав статтю проф. Р. Музафарова “Сучасна кримськотатарська література”, в якій ішлося про творчу діяльність кримськотатарських письменників у роки депортації. Дещо вмістив мюнхенський журнал “Сучасність” (статті Айше Саїтмуратової).

Тривомне видання праці А.Ю. Кримсько-го аж ніяк не можна вважати публікацією “літературної пам’ятки” минулого. Книжка ця не тільки збагачує наші знання про літературу братнього народу, а й сьогодні потрібна, бо доносить до нас думки й оцінки видатного вченого, одного зі світових авторитетів сходознавства, які й досі не втратили свого значення і можуть служити основою для написання повноцінної історії літератури кримськотатарського народу. Вже маємо певні дослідження, книги, антології (поезії і прози), бібліографії; досвідчені й молоді вчені Криму (І.Керімов, Д.Урсу, В.Ганкевич, А.Меметов, Т.Усеїнов,

Ш.Юнусов, Ю.Кандим та ін.), сподіваємося, можуть здійснити таке потрібне видання.

На завершення хотілося б згадати добрим словом чудову людину і сумлінного фахівця, покійного проф. О.І.Губаря, автора змістовної й теплої передмови і російського перекладу, подякувати перекладачеві тексту на кримськотатарську мову Н.С. Сейтяг’яєву, автору приміток І. А. Керімову, а також тим, хто спонсорував і готував видання до друку, особливо шановному В. Басирову та його співробітникам з видавництва “Доля”.

Юрій Кочубей

ПІДМОГИЛЬНИЙ ЯК ХУДОЖНИК І “ВОРОГ РЕЖИМУ”

Максим Тарнавський. Між розумом та ірраціональністю. Проза Валер’яна Підмогильного. – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2004. – 232 с.

Автора цієї книжки читає у материковій Україні знає порівняно недавно; на початку 90-х років минулого вже століття журнал “Слово і Час” презентував його як “екзистенціального” інтерпретатора роману В.Підмогильного “Місто”¹. То була, по суті, заявка на ширше дослідження творчості письменника, і в середині 90-х років М.Тарнавський у видавництві Торонтського університету (Канада) справді опублікував книгу “Between Reason and Irrationality”, в якій проаналізовано майже всю спадщину автора “Міста”. Розрахована вона була на англомовного читача й тому, порівняно з подібними працями, написаними в Україні, мала свої особливості. І не тільки через те, що містила трохи докладніший матеріал про життєву долю знищеного в більшовицькі часи талановитого письменника. Відмінність полягала насамперед у методології дослідження.

Побуває думка, що українська література минулого завжди *сучасна*. Як література колоніально залежного народу, вона періодично заборонялась, потім реабілітовувалась, потім знову репресовувалась та поверталась із забуття і тому кожним новим поколінням читачів сприймалася як нова, ніби щойно створена. Але новизни її можна досягти й іншим шляхом: новим методологічним прочитанням, що й показав у рецензованій книжці дослідник. У погляді на твори В. Підмогильного він скористався по суті синтезом методологій, які добре відомі в світовому літературознавстві, але менше “відпрацьовані” в науці про літературу тут, у нас. Не знаю, як сприйняла це англомовна аудиторія, а наша, сподіваюсь, сприйме з інтересом. Творчість В. Підмогильного постає в монографії живою, непроминальною і такою, що зможе зацікавити читача дуже різних літературних смаків і в будь-якій духовно розвинутій літературі.

Щоправда, дослідник застерігає: повніша інтерпретація прози В. Підмогильного мож-

---

¹ Див.: Тарнавський М. “Невтомний гонець в майбутнє”: Екзистенціальне прочитання “Міста” В.Підмогильного // Слово і Час. – 1991. – № 5. – С. 56–63.